

A szőlőbirtoklás, a bortermelés és borkereskedelem a középkori magyarországi zsidóság körében

Dolgozatom célja a középkori magyarországi zsidóság szőlőbirtoklásának, borkészítésének és kereskedelmének bemutatása, amelyen keresztül mind a zsidóság gazdasági, mind pedig kulturális életének egy részét ábrázolhatjuk. Ennek révén képet kaphatunk egyfelől a zsidó közösségek belső életéről, másfelől a környezettel valamint a hatalmi szervekkel való kapcsolatokról.

I. Szőlőterületek birtoklása

Források időbeli megoszlása

A középkor kezdeti időszakából csupán közvetett bizonyítékaink vannak arra, hogy a zsidóság kezében földbirtokok, így szőlők lehettek: a XIII. század elején a pozsonyi dűlőnevek között zsidókra utaló neveket is felfedezhetünk, valószínűleg egykori tulajdonosaik után maradtak fenn ezek a nevek.¹ A tulajdonjogot tekintve az első biztos adatunk Károly Róbert uralma alatt benyújtott dévényi panasz, amelyből kiderül, hogy a város a németekkel való háborúskodás során elszegényedett, a zsidóktól kölcsönöket vett fel, és ennek fejében szőlőik a tulajdonukba kerültek át.² 1400-tól kezdődően ugrásszerűen megemelkedik a forrásokban a szőlőt (hosszabb-rövidebb ideig) birtokló zsidók száma. Mindez hűen tükrözi a korszakban lejátszódó keresztény és zsidó lakosság közötti gazdasági kapcsolatrendszer kiszélesedését a kölcsönügyletek terén. 1450 után a szőlőbirtokokra vonatkozó adatok száma csökken, amelyre hatással lehetett 1475-ben Mátyás rendelete Pozsonyra vonatkozóan, hogy szőlőre nem lehet kölcsönözni.³ 1497-ben Sopron városa nehezítette a kölcsön felvételét, ezért a szomszédnak is tudnia kellett arról.⁴

A forrásaink arról is tanúskodnak, hogy a magyarországi zsidóság középkori történelmének lezárta, azaz a szabad királyi városokból való elűzésük,⁵ nem jelentett egyet a gazdasági kapcsolatok azonnali megszakadásával. Követeléseiknek igyekeznek az egykori lakosok érvényt szerezni, panaszolják, hogy kiűzésük után szőlőiket leszüretelték.⁶ 1547-ben Saltzer Balázs a Rotenpeter dűlőben József kismartoni (egykori soproni) zsidó lakos szőlőjét vesz meg – amely a kiűzés utáni gazdasági kapcsolatok fennmaradását is igazolja.⁷

Szőlőbirtokok geográfiai elhelyezkedése

A zsidóság letelepedésének nyomait a középkor folyamán, mintegy 36 településen lehet kimutatni.⁸ Szőlőbirtokok esetében 13 területről vannak adataink: Nagyszombat,

¹ Kováts 1938. CVI.; Ortvay 1898. 377–444.

² MZSO I. 37.

³ MZSO I. 162.

⁴ MZSO V/1. III. 4.

⁵ MZSO I. 336.; 437.; MZSO II. 561.; MZSO IX. 84.

⁶ MZSO I. 305.

⁷ MZSO V/2. II. 34.

⁸ Kismarton, Nagymarton, Kabold, Szalonak, Zágráb, Sopron, Csepreg, Kőszeg, Vasvár, Kőrmend, Dévény, Pozsony, Bazin, Nagyszombat, Szakolca, Verbó, Galgóc, Nyitra, Szered, Trencsén, Kőrmöcbánya, Győr,

Dévény, Pozsony, Sopron, Sopronkeresztúr, Kismarton, Buda, Feketeváros, Meggyes, Ruszt, Visegrád, Székesfehérvár, Göncz. A települések többségükben az ország nyugati, határmentén helyezkednek el. A zsidó tulajdonban lévő szőlőbirtokok magas száma a nyugati határmenti településeken (Sopron, Pozsony), megvilágítja a korszakban a borkereskedelem szempontjából kiemelkedő gazdasági jelentőségű területeken élő zsidóság gazdasági tevékenységét, a környezetükkel lévő kapcsolatot. Az ország északkeleti régiójában mindössze egyetlen forrás utal arra zsidó szőlőtulajdonosra – Gönczön. Mindez nem lehet véletlen, hiszen a hegyaljai borkereskedelem illetve a hegyaljai borvidék jelentősége a XV. századtól emelkedik.⁹

Szőlők zálogba vétele és birtoklása

A szőlőterületek a legértékesebb ingatlannak számítottak, ezért könnyen lehetett kölcsönt felvenni rájuk. A zálog alá vett szőlőföld termésével nem mindenkoron egyértelmű ki rendelkezett: 1401-ben Izsák németújhelyi zsidó megkapta a jogot, hogy szabadon rendelkezzen a termékkel,¹⁰ gyakran azonban az a panasz éri a kölcsönzőket, hogy kamatot is szednek és a szőlőt is használják.¹¹ A zálogba adáskor szerződés megkötésére került sor, ebben a szerződő felek beiktattak egy kitételt, amely szerint, ha az adós nem törleszti az adósságát, akkor a zálog birtokosa „ha pénzére tovább nem várhatna, kereszténynek vagy zsidónak eladhatja azt”.¹² Fizetés esetén a zsidó fél írásban lemondott minden követeléséről, illetve telekkönyvi iratok esetén áthúzták a bejegyzést, így érvénytelenítve azt.¹³ Gyakoribbnak mondható, amikor az adósság kifizetése elmaradt. Általában, noha mindkét fél érvényes szerződést birtokolt, az adós (tulajdonos) felsőbb hatalmakhoz fordulva kereste a módját, hogy a szőlőjét ne veszítse el. A polgárok a városi szervektől polgári haladékidőt „respirium civile”-t, és az adósság érvénytelenítését kérték. A város a zsidó zálogtulajdonosok ellenében az uralkodóhoz irányítja panaszát: így Pozsony, Nagyszombat, Sopron városának előljárósága következetesen él azon lehetőséggel, hogy a kölcsönök visszafizetésének határidejét későbbre halasszák, kamatokat eltöröltsék, vagy érvényteleníttessék azt.

Amennyiben az adós nem tudott fizetni, a szőlő a zsidó kölcsönző tulajdonába került át. Mindez nem csupán jogi, hanem gyakorlati lépéseket is megkövetelt. Az egykori tulajdonos a szőlőt a szőlőmunkások előtt adta át az újnak. Gyakran emiatt zavargások törték ki, így Pozsonyban 1446-ban. Miért fordult a lakosság zsidókölcsönzőkhöz, ha mindez akár ingatlanjaik elvesztéséhez is vezetett? Ez magyarázható a térségben bekövetkező harcok miatti szegénységgel. A felvett hitelek két célt is szolgálhattak: mindennapi termelési célokra felvett kölcsönök: szüreteléshez, munkások felfogadására, eszközökre, nyersanyagra. Emellett az ekkoriban Magyarország felé áramló árukkal új kereseti lehetőség is lehetővé vált, azaz a vagyonszerzés alapjává.

A források tanúsága a szőlőtulajdonosokról: a soproni és pozsonyi telekkönyvek tanúsága

A soproni Első Telekkönyvben (1480–1553) mintegy 16 szőlőt zálogul vagy tulajdonban bíró zsidó lakos neve olvasható. A város szőlődűlőinek a száma 97-ra tehető, csu-

Szentmártonhegy, Tata, Székesfehérvár, Buda, Pest, Esztergom, Vác, Pásztó, Eger, Kassa, Sárospatak, Ungvár, Várad, Szeged.

⁹ KOMORÓCZY 1944.

¹⁰ MZSO I. 79.

¹¹ MZSO I. 162.

¹² MZSO V/1. 59.

¹³ MZSO I. 196.

pán 16-ban találhatunk zálogul lekötött földeket.¹⁴ A pozsonyi telekkönyvben (1436–1526) mintegy 68 fő szerepel zálogadóként. A dűlők száma mintegy 290-re tehető, és ebből 160-ban található zsidó tulajdonban lévő szőlőterület.¹⁵ A két város között szembetűnő a különbség: mind a gazdasági területük, mind pedig a zsidó-keresztény gazdasági kapcsolatok kiterjedtsége mutatja a régió belül Pozsony vezető szerepét.

A zsidó lakosok közül mennyien foglalkoztak zálogügyletekkel? Erre a kérdésre csak megközelítő választ tudunk adni, hiszen a lélekszám meghatározása nem lehetséges pontosan. Kohn Sámuel 1528-ban Sopronban 400 fős lélekszámot vett alapul. Kovács Ferenc 120–128 főre becsülte,¹⁶ az 1379-es házösszeírás szerint¹⁷ 224–288 főre tehető a városi lélekszám. A telekkönyv szerint 16 szőlőt birtokló neve ismeretes, közülük három nem soproni. Az egyes álláspontok ellenére megállapítható, hogy Sopronban viszonylag szűk kör vett részt a szőlőkre adott kölcsönökben. A legkiemelkedőbb Manusich, aki kismartoni letelepedése után sem hagy fel soproni gazdasági tevékenységével (hat bejegyzés).

Pozsony esetében a háztulajdonosok száma alapján 1434-ben 189, míg 1452-ben 231 zsidó lakosa lehetett a városnak. A bejegyzések szerint a szőlőbirtokosok közül 53 foglalkozott hitelügyletekkel. Eszerint az itt élő családok jelentős szerepet vállaltak a hitelügyletekben, és ez nem összpontosult csak egy szűk kör kezén. A hitelezők közül kiemelkedik Asserl, akinek a neve mellett 51 bejegyzést rögzítettek. Az ő példája tanúskodik arról, hogy nem minden esetben egyedül biztosított hitelt, gyakran társai is voltak, és közösen vállalták az üzleti kockázatot.¹⁸ Tevékenységi köre az ingatlanokra adott kölcsönzés mellett a kereskedelmi területre is kiterjedt. Megemlíthető még Budai Jakab, akinek testvére is jelen volt az üzleti életben, valamint ő maga a borkereskedelemben is aktív szerepet vállalt.¹⁹

A telekkönyvi bejegyzések fontos üzenete, hogy a szőlők birtoklásában nem csupán a férfiak vehettek rész. A vallási ideál szerint a férfi vallási tanulmányoknak szenteli magát, míg eközben a nők bekapcsolódnak az üzleti életbe. A való élet az özvegyen maradt nőket arra kényszeríti, hogy a családjuk vagy önmaguk fenntartása érdekében szerepet vállaljanak az üzleti tevékenységben. Így a pozsonyi Prentel özvegye nem csupán a hitelügyletekben, hanem később a borkereskedelemben is sikereket ér el.²⁰

Forrásaink szerint nem csupán helyi zsidó lakosok kölcsönöztek keresztényeknek, hanem más területeken élők is - az egyes régiók kiterjedtebb gazdasági vonzáskörzetében. Az egyes településeken a következő települések zsidó lakosai váltak szőlőbirtokossá: a) Pozsony: *Bécsújhely; Sopron; Dévény; Nagyszombat; Kismarton; Szakolca; Buda; Hamburg.* b) Dévény: *Hamburg.* c) Sopron: *Németújhely; Bécs; Bécsújhely; Buda; Kabold; Kismarton; Sopronkeresztúr.* d) Óbuda: *Visegrád; Székesfehérvár.*

A bécsújhelyi zsidókkal való kapcsolattartás kitűnik a fentebbi példákából. Sopron-Pozsony-Bécsújhely igen élénk gazdasági összeköttetésben állt egymással, amely kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokra, hitelügyletekre – ezt elősegítette a települések viszonylagos közelsége, illetve az itt élők közötti szoros, gyakran családi kapcsolat.²¹

Hamburgi birtokosok: 1360-ban Nagy Lajos vallási okokra hivatkozva – valójában a gazdasági okok miatt, elűzte királysága zsidó lakosait, néhány év múlva azonban engedé-

¹⁴ HEIMLER 1936.; KÜCSÁN 1999. 1–20.

¹⁵ ORTVAY 1898. 377–444.

¹⁶ MZSO IV. 'Előszó'

¹⁷ HÁZI 1958. 105–118.

¹⁸ MZSO IV. A. 10.

¹⁹ MZSO IV. A. 3. fejezet szőlő tevékenységéről.

²⁰ MZSO IV. B. 12.

²¹ KEIL 1998. 15–29.

lyezte a visszatérésüket.²² Az elűzöttek egy része Hamburgba menekült és később sem tért vissza Magyarországra. Gazdasági követeléseik azonban fennmaradtak, ennek nyomai a szőlőkre betáblázott adósságok, valamint tulajdonjoguk alapján válik világossá.

A kismartoni, kaboldi tulajdonosok pedig már a XVI. századi elűzéshez köthetőek. Az elűzéskor kapott háromhavi haladékidő nem bizonyult elegendőnek követeléseik rendezésére – sőt később újabb kölcsönöket is folyósítottak. Így nem csupán a régi, hanem egyúttal új gazdasági kapcsolatokról is olvashatunk a dokumentumokban: Pullendorfer Mihály 1544-ben elveszti a Goldberg dűlőben fekvő szőlőjét a kismartoni Manusch javára, aki azonban már pár hónap elteltével továbbadja Graf Mihálynak.²³

II. Bortermelés és borkereskedelem

„Nehoraj egy hordó borral Odenburk városából Neustat városába ment a vincellérhez, mielőtt megérkezett volna Neustat városába, útközben megszállt egy faluban. Azon az éjszakán a faluban, a bor fennmaradt a szekéren, és amikor Nehoraj kiment a szekérhez látta, hogy egy nem zsidó beleszúrta a kését a hordóba. Amikor a nem zsidó meglátta Nehorajt közeledni, kihúzta a kését a hordóból és elmenekült, azonban a bor a résen és kiömlött a földre. Ezután Nehoraj, amint megérkezett Neustatba, elmesélte a történeteket a bor tulajdonosának az áldott emlékü Jona fiának, Wolfnak. Elmentek morenu ha-haver Shalomhoz, aki megvizsgálta az ügyet, és a hordóban lévő bort megfelelőnek nyilvánította.”²⁴

A XIV. század végéről (1390–1410) származó responsum azért érdemel figyelmet, mert több területre vonatkozóan is fontos információt tartalmaz: így a zsidóság vallási hagyományaira, a borkereskedelemben betöltött szerepére illetve a kereskedelmi élet veszélyeire is.

Bor a hagyományban, bor készítése

A zsidóság vallási gyakorlatában a bor fontos szerephez jut péntek este (szombat) kidduskor, szombat lezárultakor (havdalah), purimkor (farsang), peszachkor, valamint az esküvőkön a hét áldás keretében borral köszöntik az ifjú párt.²⁵

A kóser bor elkészítésének szabályai vannak: Az Orlah szabálya szerint az ültetést követően három évig vissza kell metszeni a tőkét, hogy termést ne hozhasson. A Shmitah szabálya szerint minden hetedik évben gondozatlanul kell hagyni a termést, így az visszaszáll a teremőre (gyakori, hogy kiadták haszonbérletbe). A szőlőben tilos zöldséget termesztetni. A szüreteléskor és a borospincék környékén csak zsidó hitűek dolgozhattak a tisztasági szabályok miatt. Ha a bort nem zsidó személy szállította, a hordót le kellett pecsételni, azért, hogy illetéktelen kéz ne érinthesse. A fenti responsumban ezért minősül fontos döntésnek, hogy mégis rituálisan tisztának és fogyaszthatónak tekintették a bort, noha idegen kéz érinthette azt, de legalábbis a hordót. További bizonyítékunk egy másik responsum a XV. század közepéről (1440–1460) amelyben Jozsef ben Moshe arról tudósít, hogy Pozsonyból ajándékba kapott bort, és azt ő nem a pincébe viteti le, hanem a téli házban kívánja tárolni.²⁶ A responsumok rávilágítottak Bécsűjhely, Pozsony és Sopron zsidó lakosai közötti kapcsolattartásra – mind gazdasági téren, hiszen az első forrás kereskedelmi cikkről számol be, mind pedig szellemi téren, hiszen külföldi tekintélytől kértek véleményt vitatott kérdésben.

²² DÁN 1991. 9–12.

²³ MZSO V/2. II. 32.; MZSO V/2. V. 4.

²⁴ SCHEIBER 1992. 7–18. 15. sz.

²⁵ Encyclopaedia Judaica címszó alatt.

²⁶ SCHEIBER 1992. 17. sz.

Borkereskedelem

A belföldi borkereskedelemben a polgárság a zsidóságban némelykor gazdasági partnert, némelykor pedig vetélytársat látott. Ezért egyfelől igyekeztek korlátozni a kereskedelmi lehetőségeiket: súlyos adóterhekkel illették a zsidóságot Pozsonyban (borádó). 1354-ben Pozsonyba tilos vidéki bort szállítani,²⁷ Mátyás rendeletének értelmében a nagyszombati zsidók csak Nagyszombatról vehetnek bort.²⁸ A polgárok egy része békére törekedve zsidóktól vásárolt: Mórítz Pál soproni kereskedő számadáskönyvében²⁹ még a zsidóság kiűzése után is üzleti kapcsolatban maradt velük.

A bor zálogul is szolgálhatott, erről tanúskodik a korszak végéről a nagyszombati molnár, aki 30 akó bort Chech nagyszombati zsidónál helyezett el, azonban az megromlott.³⁰ Előfordult, amikor a zsidók maguk foglalják le a kölcsönök fejében a borral teli hordókat.³¹ A zsidók elleni erőszakos fellépések sem ritkák: a szállítás veszélyei között a rablótámadások első helyen álltak. Emellett a városi tanács jogi úton zároltathatja a zsidótulajdonban lévő borokat, miként tette azt Eysel bécsújhelyi zsidó lakos borával.³²

A zsidóság bortermelése és kereskedelme mellett további bizonyíték az adózás. A Budai törvénykönyvben olvashatjuk, hogy a zsidók kötelesek boraik után, akár saját terményük, akár vásárlás útján szereztek a városnak adót fizetni.³³ Buda mellett Sopron és Pozsony városok jegyzékei adnak útmutatást hasonló gyakorlatra. Sopron városában 1429-ben a bortizedet fizetők jegyzékében szerepel Kophel jud (6 urna bort) .

Pozsonyban a különféle adónemek között szerepel a zsidóborra kivetett taxa is. Nagy Lajoshoz 1371-ben a városi tanács részéről arról érkezett panasz, hogy a zsidó lakosok megtagadták az adó fizetését. Nagy Lajos nem késlekedett felszólítani a pozsonyi zsidóságot a fizetésre, olyan indokkal, hogy nem lehet újítani.³⁴ Az adófizetésre ezután Pozsonyban rendszeres formában sor került; 1415-ben, 1434-ben, 1452-ben és 1503/04-ben név szerinti feljegyzés készült, míg 1400–1526-ig a további évekre vonatkozóan az adó mennyiségét közlik a listák, néha a rendes adóval egybevonva.³⁵ Az évek folyamán a befizetett adók pénzbeli értéke nem adhat támpontot mélyebb elemzésre – az összevonás miatt. A nevekkal együtt feljegyzett bormennyiségek listája adhat számunkra felvilágosítást: a bort termelők avagy azzal kereskedők személyét illetően, a mennyiségről, illetve a lakosság körében mennyien fizették az adót?

Az adókönyvekben szereplő személyek száma a XV. század folyamán növekedett (1415:7; 1434:29; 1452: 35 fő), azonban a XVI. század eleji lista alapján visszaesés következett be (1503/4: 17 fő). A nevek száma alapján a bortermelésben és kereskedelemben 1434-ig szűk kör vett részt. 1434 után a korszakban némileg kiszélesedett az ezzel kereskedők köre, azonban a vizsgált korszakunk vége felé ismét visszaesés következett be. A befizetett borádó mennyisége növekvő mértéket mutat a XV. században: 1415-ben 120 urna, 1434: 269,5 urna, 1452: 289 urna bor árával adóztak. A csökkenés a XVI. század elején szembetűnő: csupán 19 urna bor árával adóztak. A visszaesés talán éppen a szőlőte-

²⁷ KIRÁLY 1894. 209.

²⁸ MZSO I. 174.

²⁹ MOLLAY 1994.

³⁰ MZSO V/1. 293.

³¹ MZSO VIII. 69.

³² MZSO IX. 37.

³³ MZSO I. 120.

³⁴ MZSO I. 48.

³⁵ MZSO IV. F.; MZSO VIII. 72.; 85.; 93.; 95.; 100.; 105.; 107.; 111–112.; 114.; 117.; 121.; 127.; 129.; 131–132.; 134.; 139.; 145.; 147.; 150.; 156.; 157.

rületek esetében már felhozott érveléssel függhet össze: a romló biztonsági helyzet mellett a nyugatra irányuló kereskedelem visszaesése is közrejátszhatott a zsidóság figyelmének elfordulásához.

Az 1415. évi jegyzékben csupán férfineveket találunk a listán. A legtöbbet adózó a nagyszombati Musch, aki 60 urna bor árával adózik.

Az 1434. évi jegyzékben a listán szereplő nevek és telekkönyvi bejegyzések közötti párhuzam is szembevetendő. A szőlőkre zálogot biztosítók közül kiemelkedő Asserl 5 urna bor árát fizeti, amely nem emeli a legnagyobb termelők/kereskedők közé, Budai Jakab azonban 100 akó után (korán bekapcsolódik a borkereskedelembe). Nők is szerepelnek a listán: Musch özvegye. Ő az egyik legnagyobb adófizető, ami a sikeres üzleti tevékenység jele.

Az 1452. évi adójegyzék nevei a bortermelés és kereskedelem kiszélesedéséről tanúskodik a pozsonyi zsidóság körében. Változások tanúi is lehetünk, hiszen Asserl, aki 1434-ben nem emelkedett a borkereskedők legkiemelkedőbbjei közé, most már 34,5 akó után a magasabb adófizetők csoportjához tartozik. A listán szereplő legmagasabb adófizető Leb 78 akó után fizetett adót. A nők közül Leubman judin 11 akó bor árát fizette be.

Az 1503/04. évi adójegyzéken Isak mindössze 3 urna adó után fizetett adójával a legmagasabb adófizető. A visszaesésre a kereskedelem hanyatlásban kereshetjük az indokot, hiszen a szőlőkre kiadott hitelek továbbra is jelen vannak a telekkönyvi bejegyzésekben.

Összegzés

A középkori magyarországi zsidóság életében a szőlő és a bor mind kulturális, mind gazdasági szempontból fontos szerepet töltött be. A vallási hagyományok a középkor folyamán továbbéltek. Gazdasági téren a szőlő birtoklása és a borkereskedelem mindenkoron függött az uralkodó rendelkezéseitől, a városok vezetőinek fellépésétől. A korlátozások ellenére és mellett a zsidóság szőlőbirtoklásáról, illetve a borkereskedelemben betöltött szerepéről tanúskodnak a források.

BIBLIOGRÁFIA

DÁN 1991.	DÁN RÓBERT: 'Mikor üzte ki I. Lajos a zsidókat?' <i>Tanulmányok Budapest múltjából</i> . Budapest 1991. 9–12.
HÁZI 1958.	HÁZI JENŐ: 'Az 1379. évi soproni telekkönyv' <i>Soproni Szemle</i> 12 (1958) 105–118.
HEIMLER 1936.	HEIMLER KÁROLY: Sopron topográfiája. Sopron 1936.
KEIL 1998.	MARTHA KEIL: 'Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság a késő-középkorban' <i>Soproni Szemle</i> 52 (1998) 15–29.
KIRÁLY 1894.	KIRÁLY JÁNOS: Pozsony városjoga a középkorban. Budapest 1894.
KOHN 1884.	KOHN SÁMUEL: A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Budapest 1884.
KOMORÓCZY 1944.	KOMORÓCZY GYÖRGY: Borkivitelünk észak felé. Kassa 1944.
KOVÁTS 1938.	KOVÁTS FERENC: 'Előszó' Magyar – Zsidó Oklevéltár IV. Budapest 1938. XXIX–CVVIII.
KÜCSÁN 1999.	KÜCSÁN JÓZSEF: 'Hol termett a soproni bor? Sopron szőlőskertjei a 17–18. században' <i>Soproni Szemle</i> 13 (1999) 1–20.
MOLLAY 1994.	MOLLAY KÁROLY: Das Geschäftsboch des Krämers Paul Moritz. Sopron város történeti forrásai. Sopron 1994.
MZSO	Magyar - Zsidó Oklevéltár. Monumenta Hungariae Judaica I–XVIII. Budapest 1903–1980.

- ORTVAY 1898. ORTVAY TIVADAR: Pozsony város története II/1. A város középkori topográfia 1300–1526. Pozsony 1898. 377–444.
- SCHEIBER 1992. SCHEIBER SÁNDOR: Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. Szeged 1992. 7–18.